

JAVNO MNENJE IN MIGRACIJE: MEHANIZMI KLASIFIKACIJ IN »BEGUNSKA KRIZA«**

Povzetek. Besedilo obravnava odzive javnosti na družbene krize, pri čemer nas zanimajo morebitne razlike med stališči do migracijskih kriz in ekonomske krize. Na osnovi empiričnih rezultatov Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava analiziramo stališča javnosti do migracij v obdobju med letoma od 2002 do 2016 (ali 2014). Namen je skozi interpretacijo razlik med posameznimi merjenji podati del odgovora na vprašanje, kako veliki dogodki, kot sta gospodarska recesija (2008) in t. i. »begunska/migracijska kriza« (2015; 2000/2001), vplivajo na oblikovanje javnega mnenja. Analiza potrjuje korelacijo med političnim diskurzom in javnomnenjskimi odzivi na migracije, prav tako se potrjuje navidezen paradoks deklarirane splošne podpore migrantom, ki pa upade s prostorsko prisotnostjo migrantov na »naši meji«/»našem ozemlju«. V zaznavah javnosti beležimo sovpadanje politik klasifikacij kot enega osrednjih mehanizmov javnih migracijskih politik.

Ključni pojmi: sodobne migracije, javno mnenje, begunska kriza, ekonomska kriza, trajnostni razvoj, klasificiranje migrantov

Uvod: javno mnenje in klasificiranje migrantov skozi družbene krize

Zadnjih nekaj let, še posebej pa leto 2015, je bilo v evropskem in slovenskem prostoru zaznamovano z reaktualizacijo teme begunstva in množičnih migracij; slednje zlasti skozi vse bolj ožičen koridor na t. i. balkanski poti, ki je ljudi na poti do Zahodne Evrope pričakal na mejah držav schengenske periferije in jih spremljal skozi. Mednarodne migracije kot enega

* Dr. Simona Zavrtnik, docentka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; Rebeka Falle Zorman, samostojna strokovna sodelavka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; mag. Živa Broder, samostojna strokovna sodelavka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

najbolj »trajnih« procesov (historičnih in modernih) družb v okviru programske skupine »Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega razvoja Slovenije v Evropi« uokvirjamo v paradigmo »trajnostne transformacije družbe«, znotraj tega pa kritično pretresamo temeljne komponente koncepta trajnostnega razvoja, ki naj bi predvsem zagotavljal uravnoteženost in »znosne« razlike med okoljem, ljudmi, družbenimi skupinami, svetovnimi regijami¹ itd. Pri tem se sklicujemo zlasti na socialno komponento, ki – poleg ekološke in ekonomske – predstavlja torišče našega raziskovalnega interesa. V začrtani perspektivi so mednarodne migracije posledica razpada uravnoteženosti ekološke, ekonomske in socialne komponente trajnostnega razvoja (več o kritičnem pretresu koncepta glej: Kos, 2004), pri čemer kot temeljni koncept v ospredje stopa kultura². Kulturne diference so prazvor strahov in zavračanj, ki se ob ustreznih »spodbudah« javnih politik dodatno utrjujejo. S tega gledišča bomo analizirali ambivalentnosti na relaciji ekonomija in kultura, kot se le-te prezentirajo skozi stališča anketiranih v slovenskem in deloma v širšem evropskem prostoru.

Javno mnenje je eden tistih družbenih sistemov, ki reflektira dimenzijo trajnostne transformacije (globalne) družbe skozi različnost stališč o migracijah – od konfliktnih do migrantom naklonjenih percepcij, pri čemer se cikličnost t. i. migracijskih oziroma begunskih kriz tudi konstantno odraža v javnomnenskih zaznavah.

Javno mnenje, mediji in politika so še eno v nizu t. i. begunskih/migracijskih kriz (tokrat datirano v letu 2015) uokvirili skozi različna mnenja na kontinuumu od »Begunci, dobrodošli!« do »Stop beguncem in islamu!« Četudi so migracije ena osrednjih globalnih tematik vsaj zadnji dve desetletji, so v slovenski in v evropski prostor prevladujoče vstopile v polje javnih diskusij na način »še ene krize«. T. i. »begunska kriza« je sledila ali se je dogajala sočasno s še trajajočo gospodarsko krizo, ki je posebej močno zaznamovala družbe na zunanjem robu Evropske unije. Dva velika dogodka s številnimi implikacijami za družbeno življenje, recesija in množične migracije sta se zlila v nevaren družbeni eksperiment, ki je v najbolj ranljiv položaj postavil najšibkejše: prišleke, migrante, begunce. Obenem pa je različnim javnostim

¹ Temeljna zaznava je, da so migracije kot izenačevanje socialnih razlik in kot povsem logičen in pričakovan odgovor na razvojne disparitete v lokalnem oziroma nacionalnem javnem mnenju dojete kot problem, in ne kot proces, skladen z eno od temeljnih komponent deklariranega trajnostnega razvoja kot prioritete Evropske unije.

² Kot rečeno, ko v koncepciji trajnostnega razvoja razlike postanejo »neznosne«, praviloma sprožajo različno obsežne prostorske premike, tj. migracije, pogojene z okoljskimi, ekonomskimi, socialnimi, političnimi vzroki. Tovrstni procesi v modernih družbah praviloma pomenijo prespraševanja »medkulturnih stikov«, v zadnjem času predvsem moralne panike v odzivih na prihode ljudi različnih kulturnih provenienc.

Na tem mestu gre poudariti, da migracije znotraj razprav o trajnostnem razvoju v tem besedilu obravnavamo s precej ozkega zornega kota, pri čemer tako postavljen redukcionizem ne pomeni, da odrekamo pomen okoljskim in ekonomskim determinantom. Gotovo pa bi tak širši vidik presegel okvire tega teksta.

ponudil bogat nabor materiala za politično instrumentalizacijo, to je unovčitev »kriz«, med njimi še posebej populističnim strankam in gibanjem, tradicionalno sovražnih do migrantov³. Slednje so unovčile recesijo in zavračanje (bruseljskih) elit povezale s »še enim napadom« na evropske vrednote, delovna mesta in socialno državo. V tej optiki se utrjuje podoba migrantov kot ekonomske, socialne in – v navezavi na terorizem – varnostne grožnje, spregledan pa je ključni kontekst globalnih družbenih neenakosti. Temu diskurzu naproti je prezentirana pozicija kritične javnosti, ki opozarja, da je s številnimi smrtnimi žrtvami med migranti na mejah Evrope v temelju razpadla evropska družba demokratičnosti in solidarnosti. V besedilu ne bomo podrobneje utemeljevali sinergij in učinkov, ki sta jih obe »krizi« vnesli v družbo, nedvomno pa je za analizo javnomnenjskih stališč pomembno uokvirjenje družbenopolitičnega konteksta, razvojnih paradigem, ideologij in sentimentov, ki skozi begunsko krizo vstopajo v javno mnenje.

Osrednje vprašanje v besedilu zadeva relacijo med odzivi javnega mnenja in pojavljanjem različnih družbenih kriz. Osredinjamo se na vprašanje, kako na percepcije javnosti vplivajo različne krize, pri čemer primerjamo rezultate mnenjskih merenj pred ekonomsko krizo in po njej (2008), pred t.i. begunsko krizo in po njej (2015) ter po t.i. »krizi ilegalnih migracij« (2000/01) na prelomu tisočletja, ki jo je moč odčitati v mnenjskih merjenjih 2002. Namen je skozi interpretacije razlik med časovnimi obdobji – okvirno zadnjih petnajstih let – prispevati k premisleku, kako veliki družbeni dogodki vplivajo na modeliranje javnega mnenja. Pri tem sledimo dvema tezama: 1. Cikličnost kriz, tako migracijskih kot drugih družbenih kriz, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. 2. Percepcije javnosti sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije utrjujejo v percepcijah javnosti.

Sledeč izhodiščnima tezama bomo v tekstu analizirali izbrane relacije na osi *migracije–meje–javno mnenje* v slovenskem (in deloma širšem EU) prostoru, pri čemer bomo izpostavili tri sklope stališč.

Prvič, vprašanje kategorizacij »mi-oni«, razlike in izključevanja v javnomnenjskih stališčih, ki zarisujejo socialne meje, definirajo tujosti in izključevanja iz polja »mi-skupnosti«. Izključevanja drugega so praviloma dvoje vrst, iz zamišljenih političnih skupnosti (Anderson, 2007) ter kot kulturno različnega (Eriksen, 1993), pri čemer kulturno in politično drugi v osnovi kaže na

³ Za podrobnejše analize glej: *Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma*, ČKZ, št. 264, 2016, urednici: Uršula Lipovec Čebren in Sara Pistotnik; tematski blok: *Begunci dobrodošli*, ČKZ, št. 262, urednica: Nina Kozinc, 2016; *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2016, urednici: Neža Kogovšek Šalomon in Veronika Bajt.

nečlana večinske skupnosti, prehodnost k članstvu pa je močno selekcionirana. Obširen instrumentarij podpore neprehodnim razlikam med nami in njimi je podprt s populističnimi predstavami in ideologijami strank ter gibanj o ogroženosti »mi-skupnosti«, kar se odraža v brambovski poziciji do nacionalne in kulturne identitete. Husbands je že leta 1994 problematiziral moralne panike, ki širom Evrope izhajajo iz univerzalnega strahu pred globalnimi migracijami; izražajo se kot identitetne panike, njihovi sprožilci pa so mediji, ki odigrajo ključno vlogo pri sporočanju negativne javne naklonjenosti. V besedilu bomo z analizo empiričnih podatkov iz raziskave »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« skušali vsaj deloma odgovoriti na vprašanje, kaj nam v procesu ustvarjanja družbenih meja med nami-domačini in njimi-migranti povedo t.i. migracijske/begunske krize ter ali so prisotne razlike glede na različne podmene družbenih kriz, to je ekonomske vs. migracijskih.

Drugič, analizirali bomo ambivalentnost stališč na relaciji kultura vs. ekonomija, pri čemer bomo sledili v literaturi že dodobra zasidranim diferenciacijam med zaželenimi in nezaželenimi migranti ter dihotomijami, ki migrante pogojno sprejemajo skozi deklarativno podporo multikulturalnosti in hkrati zavračajo ekonomsko vključevanje migrantov ali pa kar ekonomske migracije v celoti. Utilitaristično hipotezo (za slovenski primer glej Kralj, 2011; Zavrtnik, 2011) je mogoče zaznati pri obeh dimenzijah, kjer sta pomembna dejavnika kulturna podobnost in ekonomska upravičenost (izražena kot potreba po določenem profilu migrantov). V tekstu bomo relacijo kultura vs. ekonomija kontekstualizirali z empiričnimi podatki iz širšega evropskega prostora, pri čemer je namen pokazati morebitne razlike med družbami evropskega centra in periferije; slednje pa bi lahko pričalo o različnih migracijskih tradicijah in vrednotah, ki se kažejo v stališčih javnega mnenja. Nekatere pretekle raziskave javnega mnenja v slovenskem prostoru kažejo, da je položaj migrantov še najbližje dopustnemu »korektivu trga dela«, posledično pa je tak status migrantov situacijsko variabilen ter povsem odprt za ekonomske, kulturne in politične impulze, ki ga sprotno definirajo (Zavrtnik, Kralj, Medarič in Simič, 2008; Kralj, 2008; Zavrtnik, 2011; Kralj, 2011).

Tretjič, upoštevajoč strukturo in porast globalnih migracijskih trendov bomo pregledali potencialne nove oblike migracij, pri čemer bomo skušali zajeti diferenciacijo mnenjskih stališč do obstoječih in v prihodnosti predvidoma bolj prisotnih migracij ter kontekstualizirati razvojne razlike kot vir konfliktnosti in neenakosti med posameznimi družbenimi skupinami. Izhodišča analize temeljijo v historičnem narativu migracij (Goldin, Cameron in Balajaran, 2012; King, 2010; Castels in Miller, 2009), ki v sodobnosti tudi v doslej precej statične družbe vnašajo večjo stopnjo mobilnosti. Slednje je značilno tudi za države na robu Evropske unije, vključno s Slovenijo. Domneva, da so zapoznili državotvorni procesi v samem jedru

obrambnih politik pred migranti – tudi v obliki rezalnih žic in različnih zidov –, se zdi precej utemeljena, ko pogledamo najbolj ožičeni državi na t. i. aktualni balkanski begunski poti, Madžarsko in Slovenijo. Izzive, ki jih postavljajo globalne migracije, bomo skušali analizirati skozi optiko, po kateri del evropske politike migracije razume kot priložnost za EU in posledično zagovarja selektivno odpiranje meje za tiste migrante, ki se kažejo koristni za evropski trg dela oziroma so dobrodošli za rast evropskih ekonomij⁴. Globalno dimenzijo in kulturno/ekonomsko diferenciacijo bomo skušali izluščiti iz percepcij javnega mnenja v slovenskem prostoru na točki, ko si zastavljamo vprašanje: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?« ter kakšno vlogo imata kulturna sorodnost in prostorska bližina.

Še ena »begunska kriza«⁵: avtonomija migracij naproti politikam nadzora

Aktualne procese množičnih migracij v evropski prostor je potrebno razumeti v kontekstu avtonomije migracijskih gibanj, torej migrantov kot avtonomnih akterjev, ki se selijo – ne glede na postavljene birokratske ovire, politike reguliranega vstopa, meje na zunanjih robovih teritorijev ali notranje meje v novih družbah. Kot poudarjajo analitiki migracij (glej: Papadopoulus in Tsianos, 2013; Mezzarda, 2015; Lipovec Čebren in Zorn, 2016), koncept avtonomije migracij postavlja v ospredje osebne motivacije posameznikov, ki migrirajo navkljub restriktivnim politikam, deportacijam in eksternalizaciji meja. V tem kontekstu migrante percipiramo kot sodobno družbeno gibanje, ki odločilno zarisuje zemljevid »novih mobilnosti«. Tako avtonomno družbeno gibanje v evropskem prostoru postavlja okvir aktualnim migracijskim gibanjem z globalnega juga in vzhoda ter tvori pojasnjevalni model gibanj ljudi na poti, vključujoč t. i. balkansko pot, ki je v obliki tranzitnih migracij vodila migrante skozi – precej ožičen – koridor v letu 2015, slednje pa je bilo v političnem, medijskem in deloma tudi akademskem diskurzu poimenovano kot begunska kriza.

⁴ Pri tem ne gre spregledati tudi obsežne literature, ki se ukvarja z »migracijami elit« kot tistim delom mobilnostnih strategij, ki prinašajo koristi za ciljne države in so uvrščene na stran zaželenih, reguliranih in v tem smislu »neproblematičnih« migracij, ki jih podpirajo nacionalne ekonomije. Strategije mobilnosti za visokokvalificirane strokovnjake bistveno odstopajo od veliko bolj strogo reguliranih vstopov za vse druge, ki so uvrščeni na pol nezaželenih migrantov.

⁵ Z oznako »še ena begunska kriza« referiramo na dosedanjo obravnavo migracij v slovenskih politikah, ko so begunci in migranti – poimenovani z različnimi kategorijami – bili kar nekajkrat označeni za akterje »krize«, migracije same pa »kriza« za državo ter praviloma vezane na vprašanja varnosti. Spomnimo najprej na prisilne migracije beguncev z območij vojnih konfliktov v bivši Jugoslaviji (1991–1996), ki jim je sledila t. i. kriza »ilegalnih prebežnikov« v obdobju 2000–2001 ter najnovejšo »begunsko krizo« iz leta 2015, vezano na tranzitne migracije beguncev iz Sirije, Afganistana in drugih območij globalnega juga in vzhoda na balkanski poti.

Države EU so se na migracije odzvale s politikami klasificiranja od bolj upravičenih/zaželenih do manj upravičenih/zaželenih migrantov in migrantk. Prav klasifikacije in kategorizacije so ena temeljnih težav konceptualizacije sodobnih migracijskih procesov, pri čemer ne smemo spregledati, da so klasifikacije brez večjih težav in precej gladko vstopile s polja politik tudi na polje akademskih analiz. Posplošeni odgovori so v t. i. begunski krizi 2015 določili, da gre migrante in migrantke razlikovati na tiste legitimne, ki bežijo pred vojno, in na nelegitimne, ki bežijo pred revščino in so »samo ekonomski« migranti; pri tem pa, kot rečeno, je pomanjkljiva ali popolnoma umanjka kontekstualizacija globalnih ekonomskih neenakosti. Posledično ljudje, ki so v trdnjavo Evropo prišli opremljeni z dosežki moderne tehnologije in nekaj finančnimi sredstvi, prevladujoče niso percipirani kot begunci, saj ne ustrezajo prototipu begunke oziroma begunca kot pasivne, nemočne in ekonomsko deprivilegirane posameznice oziroma posameznika.

Z vidika prostorske analize migracij se nadaljujejo in intenzivirajo pogojevana vključevanja in regulirani prehodi, hkrati pa se krepijo mehanizmi omejevanj, vidni v fizičnih prostorih: koridor na t. i. balkanski poti je v tem prostoru nov element prostorskega nadzora mobilnosti, podkrepjen z rezalnimi žicami, nadzorovanimi begunskimi taborišči, hitrimi prevozi z meja v zaprte cone v notranjosti držav, izolacijo beguncev ter deportacijami. Ta pristop je prevladujoč odziv evropskih politik do vprašanja mednarodne zaščite beguncev na poti. Po drugi strani pa se paradigmatški premik kaže na terenu; avtonomija migracijskih gibanj je vse večja, primer t. i. urbanih džungel, kakršna je calajiska, uporov migrantov v tamponskih conah na mejah ali v taboriščih, ki nastajajo znotraj urbanih mest, kot so Beograd in kraji širom Grčije, pa zarisujejo drugačne modele mobilnosti, ki segajo zunaj polj regulirane družbene mobilnosti, ki temelji na instrumentu dovoljenega vstopa in posledično (polnega ali omejenega) članstva v političnih skupnostih. Kažejo namreč povsem drugačno logiko mobilnosti, ki se vzpostavlja kot alternativa EU-načrtovalcem in paradigmi »upravljanja z migracijami«, tudi paradigmi upravljanja z mejami in posledično upravljanja s prostorom. Migracije v tej perspektivi predstavljajo največje sodobne družbene upore. Številčnost njihovih akterjev ter tudi podpora dela javnosti, ki tovrstne procese vidi kot neizogibno ali vsaj pričakovano posledico neokolonialnega odnosa do svetovnih periferij, pa dajeta slutiti, da je potencial teh družbenih gibanj še velik, zagotovo tudi, da so se tovrstni procesi šele dobro začeli. Ne preseneča torej, da taka novo organizirana mobilnost sproža moralno paniko tako političnih odločevalcev kot tudi precejšnjega dela javnosti.

V aktualni begunski krizi na balkanski poti nadalje ne gre spregledati dimenzij spola in starosti, ki se kažeta za ključni. Aktualni poteki avtonomnih migracij kažejo, da je spolno perspektivo potrebno znova postaviti v samo središče raziskovanja, iz tega gledišča pa prespraševati spolne vloge

v kontekstu vojnih konfliktov, pri reprodukciji nacij, oblikovanju kolektivnih identitet ter religijskih praks. Prevladujoča nocija begunca je zagotovo feminizirana, vsak odklon od pasivnosti in ranljivosti pa pozicijo žrtve preprašuje (več glej: Zavrtnik in Cukut-Krilić, 2016). Posledično je v sodobnih migracijah utišana (mlad) moški begunec, ki je »samo« ekonomski migrant; prej je percipiran celo kot strahopetec, ki ne izpolnjuje dolžnosti do družine in do države. Ženske in otroci pa so na drugi strani izpostavljeni kot tiste ranljive kategorije oseb, ki so »lahko« upravičeni begunci (ibid.). Tak tradicionalni vzorec percepcije potreb po mednarodni zaščiti so korenito postavile pod vprašanj prav množice ljudi na poti, ki avtonomno migrirajo iz globalnih periferij⁶.

Historična prezentnost migracij je ena temeljnih značilnosti družbenega življenja, zagotovo pa sodobni globalizirani vzorci mobilnosti definirajo nove načine konstituiranja »mi-skupnosti«; slednja v primeru Evropske unije temelji na vzorcih tradicionalnega tipa skupnosti, ki migrante v sodobnih družbah tolerira predvsem kot nujen korektiv trga dela, a jih hkrati uvršča na robove družbenega življenja. Že v devetdesetih prejšnjega stoletja so mehanizmi nadzora migracij postali ključni elementi politik: »Okrepljene so državne meje, na novo so opredeljene kategorije beguncev, povečan je notranji nadzor in izvedene so deportacije. Priseljevanje, nekdanja marginalna politična tema, se je razvilo v eno glavnih in najbolj zapletenih vprašanj v Zahodni Evropi« (Brochmann, 1999: 2). Procesu zapiranja zunanjih EU meja je sledila strukturna kriminalizacija migracij, ki je posledično vodila k nastanku številnih neregularnih migrantov in h kriminalizaciji polja migrant-skih poti. Zaprte meje so neposredno kreirale vzporeden trg organiziranja migracij; tako postanejo neregularne migracije dobro organiziran posel v domeni kriminalnih združb, tihotapskih in trgovskih mrež. Odgovor evropskih politik je šel v zadnjih letih predvsem v smer preprečevanja in uničevanja tega vzporednega trga migracijskih poti, medtem ko migracijske politike v jedru postajajo še bolj zaprte in selektivne, skratka – nespremenjene. Avtonomijo migracijskih gibanj, četudi še vedno opredeljeno z mogočnimi fizičnimi in predvsem elektronskimi zidovi utrjene Evrope, je tako mogoče razumeti predvsem kot spodletel poskus Evrope pri kreiranju humane, vključujoče in solidarne skupnosti.

Izhajajoč iz historične prezentnosti migracij gre znova izpostaviti ključne ugotovitve Castelsa in Millerja (2009), ki v analizi spremenjenih globalnih migracijskih trendov utemeljujeta, da so mednarodne migracije del transnacionalne revolucije, ki je preoblikovala družbe in politike po vsem svetu.

⁶ Dimenzije spola v besedilu ne posebej obravnavamo (vsaj ne skozi empirične podatke raziskave Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava), vendar jo je potrebno vsaj obrobno omeniti kot tisto, ki je lahko odločilna pri presoji posameznikov (anketirancev) o »upravičenosti« ljudi na poti, da so dojeti kot begunci oziroma da jim takega statusa javno mnenje ne pripiše.

Stara dihotomija med državami pošiljateljicami in sprejemnicami migrantov je spodkopana, večina držav doživlja obe vrsti procesov, nekatere so prevzele začasne ali bolj trajne vloge tranzitnih območij, predvsem pa so sodobne migracije veliko bolj vpete v procese (re)definiranj političnih skupnosti. Politizacija vprašanj, povezanih z migracijami, ter diverzificiranost mobilnosti sta tista ključna trenda, ki se odlikavata v aktualnih politikah meja in nadzora na eni strani ter avtonomije potekov migracijskih poti na drugi strani.

Migracije v SJM: modul »odnos do priseljevanja«

Kot ugotavlja Hatton (2016: 207), obstaja splošno prepričanje, da se v obdobjih močnih recesij javno mnenje ostro obrne proti migracijam oziroma imigrante percipira predvsem skozi optiko domnevnih ogroženosti. Napetosti, ki se odražajo v javnem mnenju do procesov migracij in migrantov kot posameznikov, se najbolj izrazito kažejo pri vprašanjih trga delovne sile, na katerem se stopnjuje skrb zaradi konkurenčnosti pri zasedanju delovnih mest, prav tako naj bi bil ogrožen socialni sistem držav oziroma javni proračun, iz katerega bi se povečali izdatki za socialne transferje, namenjene migrantom. Torej ni presenetljivo, da veliki dogodki, kakršna sta tudi recesija ali t. i. begunska kriza, ponujajo izvrstne podlage politikam, ki na podlagi protimigracijskih stališč stremijo k boljšemu volilnemu rezultatu. Porast populističnih desničarskih strank in gibanj je v evropskem prostoru vseprisoten trend, populistična gibanja pa so se povzpela tako ob »pomoči« gospodarske krize kot tudi ob protimigracijskih stališčih (glej tudi Hatton, 2016).

Tovrstne mitologije ogroženosti nikakor niso nov pojav (več glej: Vertovec, 1999; Castels in Miller, 2009), saj spremljajo migracije v obdobjih pred krizo, predvsem intenzivno pa jim sledimo v evropskem prostoru v obdobju kreiranja razširjene Evropske unije, kar sovpada s procesi hkratnega zapiranja zunanjih meja in kreiranjem močno selektivne periferije držav na zunanji schengenski meji (Geddens, 2000). V zadnjih letih so moralne panike protimigracijskim sentimentom še posebej intenzivno podkrepljene z mitom o »invaziji« migrantov iz Afrike, pri čemer so, kot poudarja Haas (2008), popolnoma spregledane neprijetne realnosti evropskih politik, ki apokaliptične vizije afriško-evropskih migracij unovčuje za ozke politične interese, hkrati pa popolnoma prezre realni obseg, zgodovinski kontekst in vzroke teh migracij ter ne nazadnje evidentne potrebe evropskih ekonomij po migrantih z afriške celine. Klasificiranje, prebiranje in uvrščanje migrantov med bolj in manj upravičene, bolj ali manj zaželene je vpeto v temeljne migracijske in azilne politike, od tu pa se uspešno socializira tudi v javnem mnenju, ki – podobno kot v prevladujočem medijskem

poročanju, ko se mediji prilagodijo politični agendi (glej: Pajnik, 2015; 2017) – predvsem povzema dezorientirane evropske politike na področju migracij in azila.

V naslednjem poglavju prikazujemo analizo podatkov Slovenskega javnega mnenja do vprašanj migracij in migrantov, pri čemer sledimo uvođoma izpostavljenim relacijam o segmentiranem vključevanju, klasificiranju migrantov na temelju kulturnih podobnosti/razlik ter ekonomke upravičenosti, postavljanju socialnih in teritorialnih meja pri vključevanju migrantov v nove družbe v kontekstu še ene begunske/migracijske krize v slovenskem okolju. Opiramo se na izvirne podatke raziskave »Slovensko javno mnenje (SJM) – Evropska družboslovna raziskava« ter na nekatere presečne (prostorsko in časovno) študije v tem polju. Obsežna sociološka literatura prinaša analize individualnih stališč posameznikov do različnih dimenzij migracijskih procesov in do migrantov kot posameznikov. Hatton meni, da je njen namen predvsem izzvati zaznave ekonomskih, socialnih in kulturnih groženj (ali priložnosti), na katerih temelji javno mnenje o migracijah (2016: 211). Tako so različne raziskave pripomogle k prepoznavanju empiričnih značilnosti, še vedno pa imamo opravka s precejšnjimi razlikami tako pri specifikacijah kot pri interpretacijah rezultatov. Večinoma gre za presečne študije, ki prinašajo rezultate o tem, kakšna je struktura anketirane populacije, ki je proti migrantom, manj pa povedo o tem, kako in zakaj se javno mnenje spreminja (ibid.). S tega vidika je velikega pomena spremljanje časovnih trendov, ki prinašajo vedenje o spremembah in preoblikovanju javnega mnenja, in temu izhodišču v tekstu sledimo.

Empirični podatki so pridobljeni iz podatkovnih baz »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« in so del mednarodnega raziskovalnega projekta, ki poteka v številnih evropskih državah vsaki dve leti od leta 2002 dalje. Raziskava meri stališča, vrednote in vedenjske vzorce različnih populacij v več kot tridesetih državah. Med osnovne cilje raziskave sodi spremljanje dinamike in sprememb v družbeni strukturi, življenjskih razmer in stališč prebivalcev Evrope⁷. Osnovni, ponavljajoči se del raziskave vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na rabo medijev, zanimanje za politiko, zaupanje v institucije, strah pred kriminaliteto, zdravje, zadovoljstvo v življenju in vrednote ter stalni demografski blok. V vsakem valu raziskave pa je vključen še poseben tematski modul. V tem tekstu nas je še posebej zanimal modul »Odnos do priseljevanja«, ki je bil vključen v raziskavo 2014.

Vzorec raziskave v Sloveniji (SJM) je reprezentativen za osebe, stare

⁷ Raziskava skuša pokazati in pojasniti, kakšna je družbena, politična in vrednotna podoba spreminjajoče se Evrope. S konstantnim višanjem standardov v mednarodnem primerjalnem družboslovnem raziskovanju na vseh področjih želi raziskava uvesti zanesljive nacionalne kazalnike družbenega napredka, ki temeljijo na zaznavah in stališčih državljanov evropskih držav po ključnih vidikih delovanja njihovih družb. (Več glej: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/country/slovenia/index.html>).

15 let in več (zgornje starostne omejitve ni), ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji, ne glede na njihovo narodnost ali državljanstvo. Posamezniki so v vzorec izbrani po strogih načelih naključnega izbora. Raziskava teži h končni vzorčni realizaciji približno 65%. Vzorčni načrt temelji na dvostopenjskem stratificiranem izboru enot (posameznikov) na podlagi Centralnega registra prebivalcev Slovenije. Izbor je naključen na obeh stopnjah, kar pomeni, da ima vsaka oseba iz populacije enako verjetnost, da bo vključena v vzorec. Izbor na prvi stopnji upošteva predhodno stratifikacijo glede na 12 regij in 6 tipov naselij. Na drugi stopnji pa se s pomočjo enostavnega slučajnega izbora izbere določeno število posameznikov.

Pri analizi empiričnih podatkov gre pojasniti še terminološki vidik. V besedilu navajamo različne pojme – migranti, begunci, priseljenci – in s tem sledimo sodobni dinamiki v študijah mobilnosti, pri čemer ljudi na poteh ne delimo ali klasificiramo a priori glede na ustaljene kategorije migracijskih in azilnih politik. V analizi podatkov iz SJM uporabljamo prevode in opredelitve, ki so bili zastavljeni v slovenskem vprašalniku in jih enako prezentiramo tudi v grafičnih prikazih⁸. Pri tem gre upoštevati tudi izhodišče, da v anketnih raziskavah težimo k čim višji razumljivosti in razširjeni splošni rabi pojmov.

866

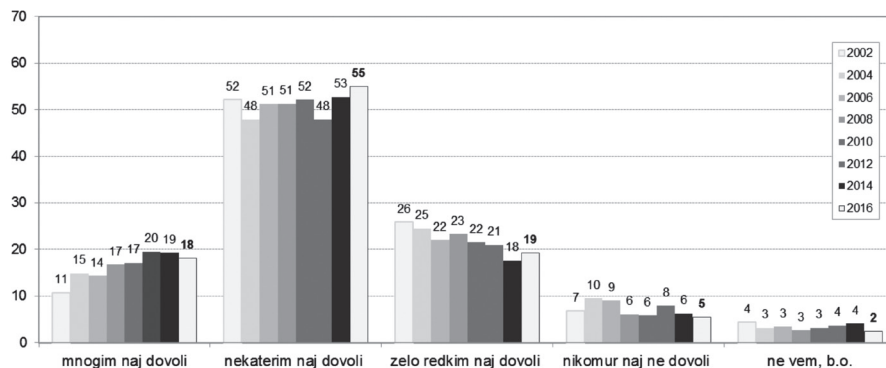
»Migracije – meje – javno mnenje«: analiza podatkov 2002–2016

Kategorizacije »mi-oni«. Vključevanja in izključevanja v kontekstu šee begunske krize

Vprašanje kategorizacij migrantov in zarisovanje družbenih meja med nami in njimi, izključevanje iz »mi-skupnosti«, smo merili s tremi variablami, ki v časovnem obsegu od 2002 do 2016 spremljajo naklonjenost slovenske javnosti do različnih skupin priseljencev. Delimo jih na tri skupine: priseljence s podobnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, priseljence z drugačnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, ter priseljence iz revnejših držav Evropske unije. Pri odnosu do priseljevanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom (glej Graf 1), pri čemer lahko predpostavimo, da ima večina vprašanih v mislih prebivalce republik bivše Jugoslavije, se deleži v časovnem obdobju od 2002 do 2016 konstantno gibljejo v razmerju dve tretjini »pro« (mnogim in nekaterim naj dovoli) proti ena tretjina »kontra« (zelo redkim in nikomur naj ne dovoli priseljevanja):

⁸ To pomeni, da besedo »migrant« prevajamo z besedo »priseljenc«, »ethnic group« pa z narodnostni izvor.

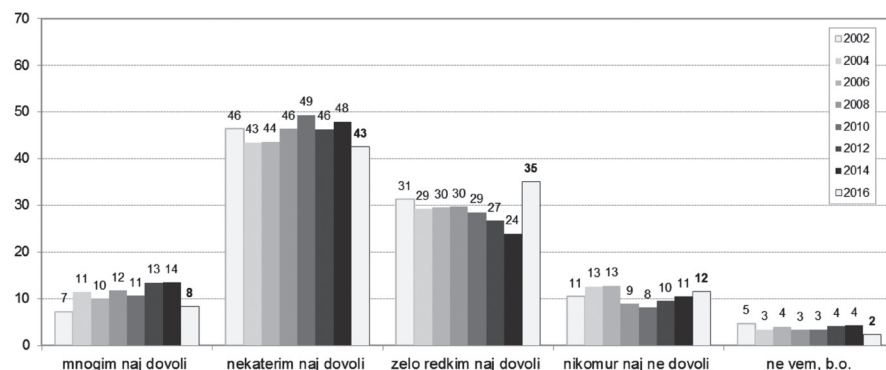
Graf 1: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI S PODOBNIM NARODNOSTNIM IZVOROM, KOT GA IMA VEČINA PREBIVALCEV SLOVENIJE?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Tudi pri vprašanju o priseljevanju ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom (Graf 2) ni opaziti večjih odstopanj v meritvah od leta 2002 do leta 2014. Deleži odgovorov na strani »pro« so ves čas značilno višji od tistih na strani »kontra« in niti ekonomska kriza v letu 2008 podatkov ne zaniha. Nasprotno, v meritvah 2008 in 2010 je opaziti celo manjši nihljaj navzgor pri tistih, ki so priseljevanju naklonjeni. Na javno mnenje pa močno vpliva t. i. begunska kriza v letu 2015, ki dolgoletno razmerje 60 : 40 postavi na raven 50 : 50. Še posebej je pri meritvi v letu 2016 opazen dvig med tistimi, ki menijo, da naj Slovenija »le redkim dovoli priseljevanje« (s 24 na 35%).

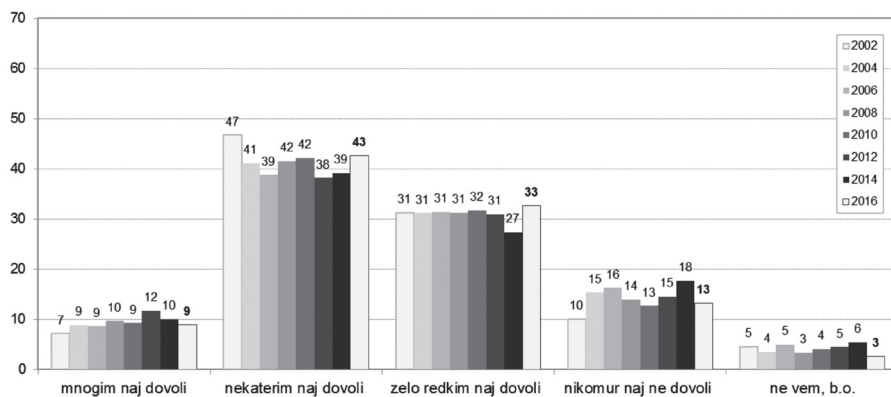
Graf 2: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI Z DRUGAČNIM NARODNOSTNIM IZVOROM, KOT GA IMA VEČINA PREBIVALCEV SLOVENIJE?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Podobno sliko, kot se kaže pri odnosu do priseljavanja ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom, bi lahko pričakovali tudi pri odnosu do priseljavanja ljudi iz revnejših držav zunaj Evrope (kjer dejansko gre v veliki meri prav tako za priseljence z drugačnim narodnostnim izvorom). Kot pa kaže Graf 3, temu ni tako. Delež se pri odgovoru »nekaterim naj dovoli« opazno poveča. Sicer je opazen višji delež odgovorov »zelo redkim naj dovoli«, vendar pa je na drugi strani prav tako opazen nižji delež odgovorov na polu »nikomur naj ne dovoli«.

Graf 3: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI IZ REVNEJŠIH DRŽAV ZUNAJ EVROPE?

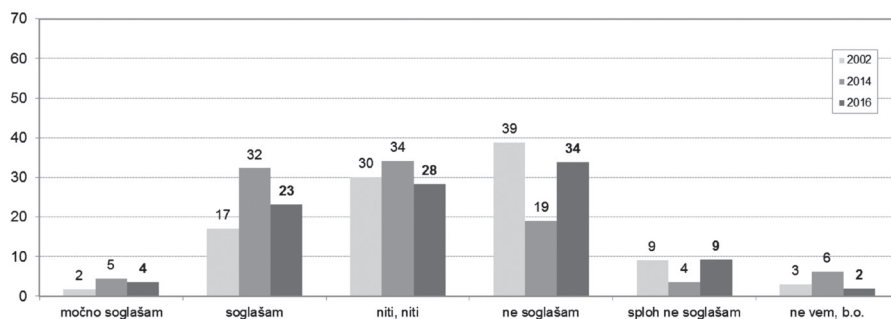

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Povzamemo lahko, da je splošen trend javnosti v podatkih SJM vendarle naklonjen priseljavanju migrantov v Slovenijo. Podatki tudi potrjujejo predpostavko, da je odločilen kriterij oblikovan predvsem na ekonomskih temeljih, kar se pokaže pri stališčih anketirancev, ko izpostavimo ekonomsko dimenzijo, to je variabla »revnejše države zunaj Evrope«. Kulturna dimenzija, torej definicija priseljavanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom na eni in drugačnim narodnostnim izvorom na drugi strani, pa je tista, ki precej jasno postavlja klasifikacije zaželenosti in sprejemanja migrantov.

Kategorizacije migrantov smo nadalje analizirali skozi stališča do beguncev oziroma do urejanja statusa begunca. Anketirance smo prvič o tem povprašali leta 2002, nato pa še leta 2014 in 2016, torej v obdobju neposredno pred t.i. begunsko krizo in neposredno po njej. Vprašanje se je glasilo: *Nekateri ljudje pridejo v Slovenijo in zaprosijo za status begunca, ker se bojijo preganjanja v svoji lastni državi. Koliko soglašate z naslednjo trditvijo? Država bi morala biti velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca.*

Graf 4: STRINJANJE S TRDITVIJO: DRŽAVA BI MORALA BITI VELIKODUŠNA PRI REŠEVANJU PROŠENJ ZA STATUS BEGUNCA.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002, 2014 in 2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

V meritvi leta 2002 so anketiranci v stališčih do podeljevanja statusa begunca zelo zadržani, saj je od vseh treh meritev podpora podeljevanju statusa najnižja (pod 20%). Na tej točki je javno mnenje pod vplivom intervencije dogajanj v letih 2000–2001, ki je bilo poimenovano za »krizo ilegalnih migracij« (glej: Pajnik, Lesjak-Tušek in Gregorčič, 2001). Šlo je za prve relativno množične migracije iz zunajevropskih prostorov (migranti so prihajali iz Irana, Iraka, Afganistana itd.), s katerimi so se tako politike kot javnost srečevale kot z novim fenomenom oziroma ene od sodobnih »migracijskih kriz«, obeležene z obširnimi moralnimi panikami. Šlo je za obdobje kreiranja velikih »strahov pred prebežniki« ob hkratni visoki razdeljenosti, v številnih aspektih tudi polarizaciji javnosti *pro et contra* migrantom. Javnost se je na splošno na poročanje medijev o enormnih številkah migrantov tujih kulturnih izvorov odzivala s povzemanjem politično in medijsko produciranih moralnih panik, ki so migrante v temelju pozicionirale kot identitetno grožnjo; pod vprašaj so bile v taki perspektivi postavljene »naše« vrednote in »naša« kultura, še posebej zaznavno pa vstopi v polje migracijske diskusije »drugi« kot nosilec islama.

Pozicija Slovenije na zunanji meji Evropske unije je povzročila odziv predvsem na področju upravljanja z mejami, kar je pomenilo povečan policijski nadzor, varnostne kamere in druge mehanizme kontrole gibanja ljudi. Mejne politike so v tem obdobju postale samo bistvo migracijskih politik, narava meja pa se je v temelju spremenila z vpeljavo informacijskih tehnologij. Ta premik smo poimenovali kot proces kreiranja »e-meje«, to je elektronskih meja na zunanji periferiji EU (Zavratnik, 2003). Tisti migranti, ki so vstopili v državo in so zaprosili za azil, so bili zaprti v azilne domove. Njihova navzočnost je sprožila ksenofobične odzive številnih »vaških straž«, uperjenih proti beguncem (glej več: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti

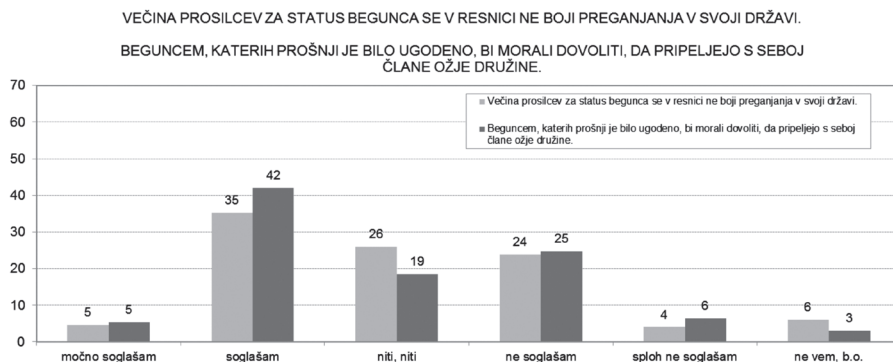
št. 1, 2001; Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti št. 2, 2003), a tudi podpora kritične javnosti na drugi strani.

V meritvi 2014, neposredno pred začetkom množičnih (tranzitnih) migracij, se javno mnenje močno prevesi na stran naklonjenosti oziroma podpore reševanju begunskih statusov, medtem ko delež neopredeljenih ostaja približno enak. Toda zasuk v stališčih – v negativno smer – je znova izrazito opazen v letu 2016, v obdobju, ko Slovenija postane del t. i. balkanske poti; ko več ne govorimo o prostorsko oddaljenem pojavu, temveč o pojavu, ki se tako rekoč odvija »na naših tleh«. Delež tistih, ki (močno) soglašajo s tem, da bi morala biti država velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca močno upade (s 37% na 27%), še bolj opazen pa je porast deleža tistih, ki z omenjeno trditvijo (sploh) ne soglašajo (s 23% na 43%):

Trend se skozi tri merjenja precej jasno zarisuje: podpora je na deklarativni ravni višja v obdobjih neintenzivnega dogajanja oziroma manjše prisotnosti migrantov, medtem ko podpora upade ob neposredni časovno-prostorski vpetosti v migracijske dogodke. Javno mnenje je torej precej občutljivo na »migracijske krize«, saj jih dosledno zaznava in se nanje odziva z zmanjšano podporo. Tako se merjenje iz leta 2016 približa merjenju ob prejšnji krizi iz let 2000–2001.

V raziskavi leta 2016 so nas še nekoliko podrobneje zanimala zaznave begunske tematike, zlasti z vidika ranljivosti in s pozicije žrtev preganjanja (več o tem glej: Zavrtnik in Cukut-Krilić, 2016). Percepcije do beguncev smo v meritvi 2016 merili s strinjanjem z dvema trditvama, ki sta prikazani v Grafu 5:

Graf 5: STRINJANJE S TRDITVAMI O ODNOSU DO PROSILCEV ZA STATUS BEGUNCA.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

»Večina prosilcev za status begunca se v resnici ne boji preganjanja v svoji državi,« ki temelji na predpostavki, da govorimo večinoma »zgolj« o

ekonomskih migrantih. Druga trditev se glasi: »Beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, bi morali dovoliti, da pripeljejo s seboj člane ožje družine.« Vprašani ponazarjata odnos do migrantov v sodobnih migracijah, ko je utišan (mlad) moški begunec, ki je »samo« ekonomski migrant, ženske in otroci pa so na drugi strani izpostavljeni kot tiste ranljive kategorije oseb, ki so »lahko« upravičeni begunci (ibid.).

Podatki pokažejo, da anketiranci nimajo jasno oblikovanih stališč o tem, kdo so begunci in zakaj so se podali na to pot. Deleži so skorajda enakomerno porazdeljeni med tiste, ki (močno) soglašajo s trditvijo, da se večina prosilcev ne boji preganjanja v svoji državi (40%), med tiste, ki s tem (sploh) ne soglašajo (28%), in med tiste, ki svojega stališča ne morejo jasno oblikovati (32%). Nekoliko večji je delež tistih, ki s trditvijo soglašajo, torej so mnjenja, da se begunci za svojo (življenjsko) pot odločajo predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Zanimivo pa podatki pokažejo podporo stališču, da bi beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, morali dovoliti, da s seboj pripeljejo tudi člane ožje družine. Podobne rezultate kažejo tudi izsledki drugih javnomnenjskih raziskav v Sloveniji (Broder, Falle Zorman: 2016)⁹.

Podatki SJM kažejo, da slovenska javnost močno razlikuje med t. i. legalnimi in ilegalnimi priseljenci. Medtem ko smo izredno nenaklonjeni ilegalnim priseljencem, smo na drugi strani precej bolj odprti do legalnih priseljencev (slednje potrdi tudi zgornji graf). Ko je oseba torej »pravi begunec« (klasifikacije javnega mnjenja ga razumejo skozi instrument priznanega statusa begunca), postane v percepcijah javnosti sprejemljivo stališče, da je v Sloveniji dobrodošla tudi družina begunca. Kot smo uvodoma izpostavili – in kar podatki potrjujejo –, je neposreden odsev prevladujočih (evropskih in nacionalnih) politik neposredno odčitljiv v javnem mnenju, ki pozitivne percepcije do beguncev povezuje z regularnim migracijami in regularnimi statusi.

Taka perspektiva javnega mnjenja v Sloveniji nakazuje podporo odpiranju družbe do beguncev ter pripravljenost sprejemanja in zagotavljanja dostojnega bivanja. Vendar pa morajo za tako pozicijo begunci zadoštili dvema pričakovanjema: prvič, izvirne družbe morajo zapustiti zaradi življenjske ogroženosti in ne »zgolj« zaradi ekonomskih razlogov. Drugič, imeti morajo urejen legalni status begunca: če nekoliko karikiramo, iz ilegalnih pribežnikov se morajo kvalificirati v legalne priseljence. Ta točka nadvse dobro ponazarja eno temeljnih ambivalentnosti sodobnih migracij, to je zahtevo po reguliranih migracijah, ki morajo biti dokazljivo legalne in upravičene. Išče se begunec, do katerega bomo lahko humanitarni, t. i. ekonomski migranti pa v tako percepcijo nikakor ne sodijo. Te zagate gotovo ni

⁹ Glej podrobneje: *Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>*.

moč »reševati« na nivoju javnega mnenja, saj izvorno korenini v politikah, ki so tovrstne kategorizacije utemeljile. Prav tako kot so utemeljile restriktivne meje, ki migrantom pogosto ne dopuščajo uvrščanja na »pravo stran« kategorizacij.

Ambivalentnost na relaciji kultura vs. ekonomija

Naslednja relacija, ki jo analiziramo z empiričnimi podatki SJM, se nanaša na ambivalentnost stališč javnega mnenja o vplivu migrantov na različne dimenzije življenja v novih družbah. Za posebej »občutljivo« se praviloma izkaže determinanta »gospodarstvo«, pri kateri anketirani podpirajo ali zavračajo ekonomsko vključenost migrantov ali pa problematizirajo kar ekonomske migracije v celoti. Diferenciacije, ki smo jih prikazali v prejšnjem razdelku – dihotomije med zaželenimi in nezaželenimi migranti –, igrajo ključno vlogo tudi pri percepcijah o socialnih mejah, torej vključevanju in izključevanju iz praks in interakcijah migrantov v vsakdanjem življenju. O prisotnosti migrantov v gospodarstvu, kulturi in na splošno v življenju smo analizirali tri trditve, ki te vidike življenja merijo na 11-stopenjski lestvici (od 0 do 10), pri čemer je na enem polu izpostavljen negativni in na drugem polu pozitivni vpliv priseljencev:

(1) *»Ali menite, da je na splošno dobro ali slabo za slovensko gospodarstvo, da prihajajo živet k nam priseljenci iz drugih držav?«*

(2) *»Ali menite, da je kulturno življenje v Sloveniji zaradi priseljencev na splošno ogroženo ali obogateno?«*

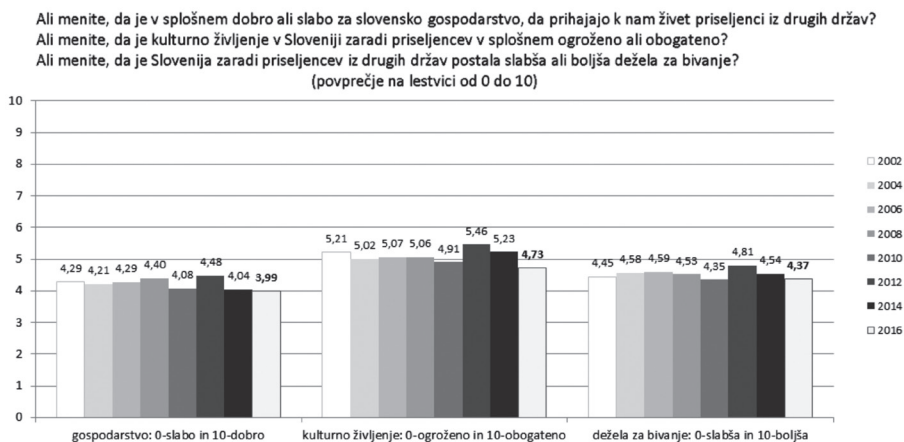
(3) *»Ali menite, da je Slovenija zaradi priseljencev iz drugih držav postala slabša ali boljša dežela za bivanje?«*

Trendi v obdobju 2002–2016 sporočajo splošno tendenco, ki kaže, da je pozitiven »stranski učinek« priseljevanja viden predvsem v obliki bogatitve kulturnega življenja, saj je to dimenzija, ki praviloma dosega najvišje povprečne ocene in je tudi v (skoraj) vseh časovnih presekih ocenjena s povprečno oceno nad 5. Sicer pa javno mnenje ocenjuje nekoliko več negativnih kot pozitivnih vplivov na dveh drugih merjenih dimenzijah, tako na področju kakovosti življenja kot na gospodarskem področju.

Podrobnejša analiza posameznih časovnih obdobj pokaže, da so meritve v obdobju 2002–2008 precej stabilne. Na vseh treh področjih družbenega življenja je v meritvi leta 2010, torej v obdobju, ko tudi v slovenski prostor močno poseže globalna ekonomska kriza, opazen nihljaj navzdol. Kmalu po šoku krize sledi »streznitev«, ko anketiranci zaznajo, da jih kriza ogroža veliko bolj kot priseljenci in v naslednji meritvi v letu 2012 beležimo dvig povprečnih vrednosti na vseh treh pokazateljih. V to sliko pa znova grobo poseže begunska kriza, ki se pojavi »tu in zdaj« na mejah slovenske

države in poleg politik postavljanja rezalne žice postavi jasne meje tudi v stališčih anketiranih. T. i. begunska kriza močno intervenira v stališča javnega mnjenja in kaže jasno sliko: priseljenci ne prinašajo nič dobrega, ne na kulturnem in še zlasti ne na gospodarskem področju.

Graf 6: VPLIV PRISELJENCEV NA GOSPODARSTVO, KULTURNO ŽIVLJENJE IN KAKOVOST BIVANJA.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

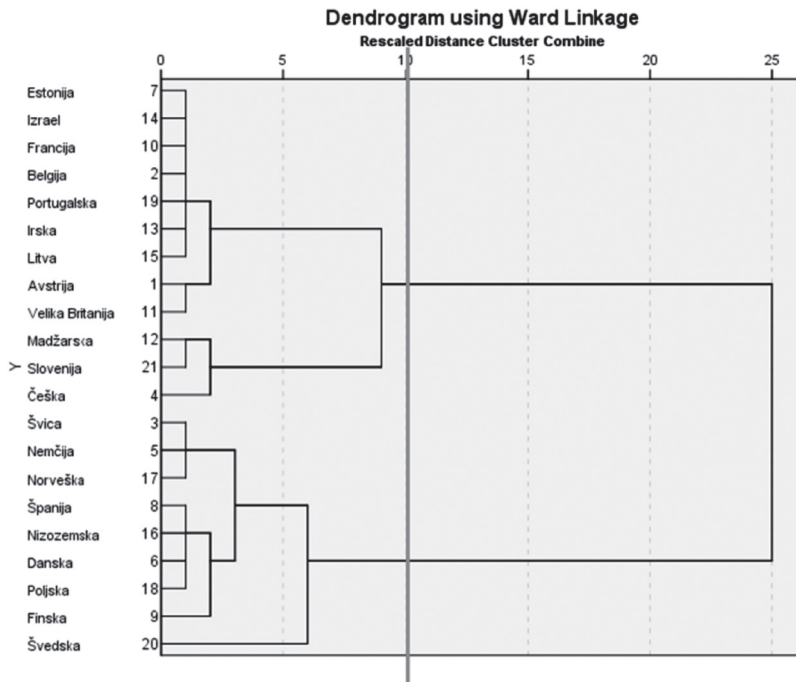
Percepcijo vpliva migrantov na gospodarstvo, kulturo in življenje na sploh smo nadalje z metodo hierarhičnega razvrščanja preverili med državami, ki so leta 2014 sodelovale v Evropski družboslovni raziskavi. Dendrogram izriše tri skupine držav glede na podobnosti/razlike pri opredeljevanju do treh variabel, pri čemer sta glavna kriterija razlik geografska lokacija držav in njihova pozicija (v smislu izvornih – ciljnih – tranzitnih območij) v migracijskih procesih.

V središču razporeditve držav je Slovenija, ki skupaj z Madžarsko in Češko tvori manjšo osrednjo skupino evropskih držav na zunanji meji EU. Povedno je povezovanje dveh držav na t. i. balkanski poti, ki sta se leto kasneje do beguncev opredelili skrajno negativno, z radikalnimi posegi postavljanja zidov in žic v prostoru in/ali z jasno retoriko sovražnosti v javnem političnem govoru. Zdi se, da so meritve leta 2014 že zaznale razlike, ki jih je mogoče beležiti pri odzivih posameznih držav do t. i. begunske krize v letu 2015. Najbolj negativni so namreč med državami schengenske periferije – in taki bi najbrž ostali tudi, če begunske krize ne bi bilo –, v drugo smer izstopajo »jedrne migracijske države«, to je nemški in skandinavski prostor, kar gre pripisati tako politikam integracije migrantov kot na splošno daljšim tradicijam migracij v teh družbah.

Poleg osrednje skupine treh robnih držav, vratarjev Evropske unije, dendrogram torej zazna dve večji skupini: zgornjo v večini (s pomembnimi izjemami) tvorijo države, kamor so migracijski tokovi le šibkeje usmerjeni in so lokacijsko pozicionirane na različne periferije (predvsem) Evrope (sem se uvrščajo Estonija, Izrael, Portugalska, Irska, Litva), pri čemer sta prav gotovo drugačni Francija in Avstrija, deloma tudi Velika Britanija. Za slednje bo zanesljivejšo sliko ponudilo naslednje merjenje, ki jih bo pozicioniralo bližje enemu ali drugemu delu kontinuuma. Domnevati gre, da bi se v naslednji meritvi po begunski krizi priključile obsežni centralni skupini držav, ki tvorijo jedrno skupino »nemškega in skandinavskega prostora«, to je skupine držav, uvrščenih na dno dendrograma. Gre za stare države centra, razvite ekonomije, kamor so migracije tradicionalno usmerjene in ki si tudi bolj delijo stališča o vplivih migrantov na življenje v novih družbah. Nedvomno analiza razvrščanja pokaže difference na relaciji center-periferija, v marsičem identične z delitvijo na »staro in novo Evrope«, pri čemer se je del nove Evrope na zunanjih mejah do beguncev odzval najostreje že slabo leto dni po teh meritvah.

Slika 1: ZDRUŽEVANJE DRŽAV (PO WARDOMI METODI) GLEDE NA VPLIV PRISELJENCEV NA GOSPODARSTVO, KULTURO IN ŽIVLJENJE NA SPLOH

874

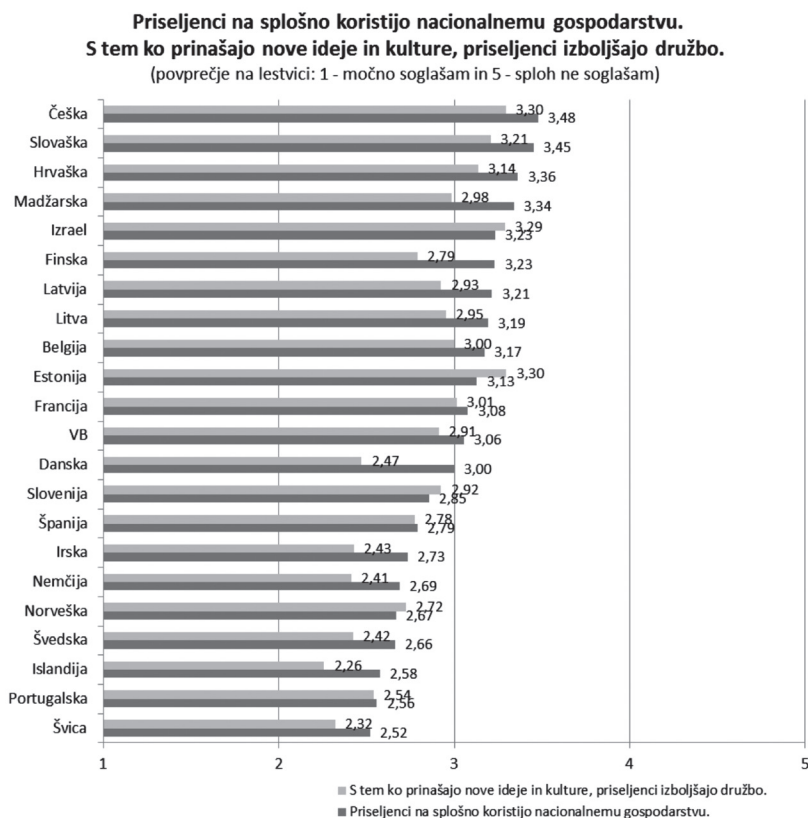
Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Stališča iz Evropske družboslovne raziskave 2014 smo primerjali tudi z raziskavo ISSP¹⁰, iz katere smo izolirali dve izjavi, ki sta usmerjeni v isto pozitivno smer:

»Priseljenci na splošno koristijo nacionalnemu gospodarstvu.«

»S tem ko prinašajo nove ideje in kulture, priseljenci izboljšajo družbo.«

Graf 7: MIGRANTI IN NJIHOVA VLOGA V GOSPODARSTVU IN KULTURI (ISSP, 2013).

Vir: Slovensko javno mnenje – ISSP 2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Temeljni trend pri pozicioniranju »pro« in »contra« migrantom v javnem mnenju po državah sledi vzorcu zaznavnih razlik na relaciji »center-periferija«. Pri obeh izjavah je najmanj podpore med zunanji državami Evropske unije (Češka, Slovaška, Slovenija, Hrvaška so stalnica tudi pri

¹⁰ Več glej: Falle Zorman, Rebeka in Živa Broder (2016): Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>.

izjavah, ki merijo nekatere druge dimenzije, npr. dostop migrantov do javnega šolstva, hkrati pa podpirajo strožje ukrepe in pregon t.i. ilegalnih migrantov). Sledijo druge države evropskih periferij, zatem se javno mnenje nekako prelomi pri Veliki Britaniji; ta pri vprašanju kulture še ostaja v polju nevtralne kategorije »niti-niti«, a se pri gospodarstvu prevesi na stran nesoglašanja oziroma nepodpore. Močnejša podpora pozitivnim vplivom migrantov na ekonomsko in kulturno življenje je izražena v nemškem, skandinavskem prostoru in na Iberskem polotoku.

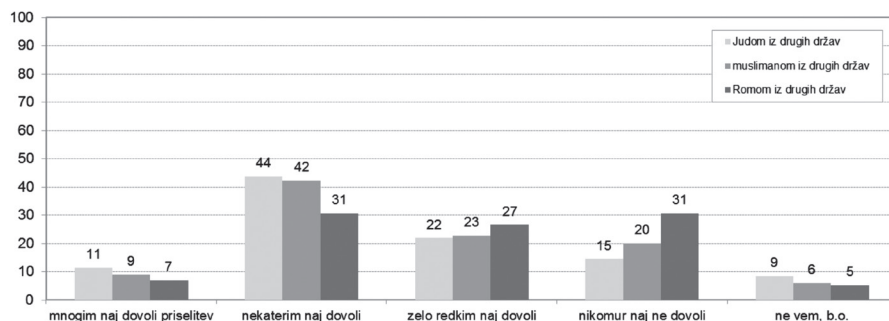
Porazdelitev držav pri dveh ključnih variablah v Evropski družboslovni raziskavi in v ISSP v dveh podobnih časovnih intervalih (2014 in 2013), ki merita zelo podobna stališča, pokaže tako rekoč identično sliko podpore migrantom v polju kulture, precej manj pa v polju ekonomije. Kot izpostavljeno, signifikantne razlike so med državami ostrega zunanjega roba in »stare Evrope«.

Migracije kot historični narativ ali: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?«

Upošteva diverzifikacijo migracij v globalnem svetu in lokalne specifične migracij so nas nadalje zanimala stališča do potencialnih novih tipov migracij v slovenskem okolju, pri čemer skušamo zaznati tudi neenakosti med družbenimi skupinami. Družbene neenakosti je v globaliziranem svetu nedvomno potrebno šteti med temeljne dejavnike migracij; za razvojne disparitete med bogatim severom in globalnim revnim jugom pa se zdi, da še nikoli niso bile večje. Strukturna različnost, fluidnost oblik migracij, feminizacija in drugi globalni trendi zagotovo prinašajo večjo mobilnost tudi v relativno statične družbe, v katerih je historično opazen večji primanjkljaj diverzificiranih in obsežnih migracijskih gibanj. Med slednje sodi tudi slovenski primer.

Analize podatkov SJM v prejšnjih poglavjih so pokazale, da smo v »teoriji« deklarativno odprti do priseljevanja, dokler nas v nasprotno ne prepriča »praktična izkušnja«. S te perspektive nas je zanimalo, kakšen je odnos do drugih priseljencev, ki prihajajo v Slovenijo neodvisno od zadnje begunske krize. Anketiranim smo zastavili vprašanje: *»V kolikšni meri naj Slovenija dovoli različnim skupinam ljudi iz drugih držav, da pridejo in živijo v Sloveniji?«* Med temi »drugimi« skupinami smo anketirancem kot izbiro ponudili Jude iz drugih držav, muslimane iz drugih držav ter Rome iz drugih držav. Vprašanje poleg migracijske dimenzije vključuje tudi opredeljevanje do etničnih in religijskih diferenc. Kriterij prespraševanja je torej kultura. Pri tem sklopu vprašanj opazujemo tudi spremenljivke o podobnem oziroma različnem narodnostnem izvoru.

Graf 8: V KOLIKŠNI MERI NAJ SLOVENIJA DOVOLI RAZLIČNIM SKUPINAM LJUDI IZ DRUGIH DRŽAV, DA PRIDEJO IN ŽIVIJO V SLOVENIJI?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

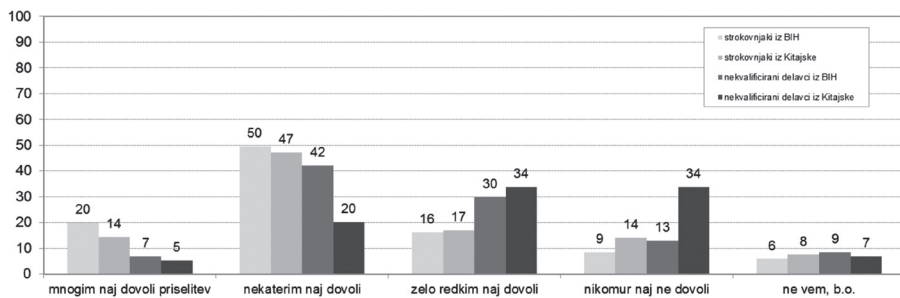
Najbolj je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju Judov, pri čemer se zdi skorajda nepotrebno poudariti, da priseljevanja Judov v Slovenijo skorajda ni in posledično ni »potrebe« po občutku »ogroženosti«. Nekoliko manj, a še vedno v večini (51%), je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju muslimanov iz drugih držav, pri čemer gre domnevati, da je predstava povprečnega anketiranca skladna s priseljevanjem muslimanov iz republik bivše Jugoslavije (predvsem Bosne in Hercegovine). Na tej točki tudi obstaja povezava s priseljenci s »podobnim narodnostnim izvorom« (prejšnje poglavje), ki jim je javno mnenje precej izrazito naklonjeno. Najmanj pa smo naklonjeni priseljevanju Romov, saj bi več kot polovica vprašanih to priseljevanje močno omejila (58%); podatki so znova skladni z variabla »drugačni narodnostni izvor«, pri čemer je potrebno izpostaviti, da so Romi etnična skupina, ki je v slovenskem prostoru močno stigmatizirana.

Nadalje smo analizirali odnos do dveh skupin v gibanju: migrantov iz Bosne in Hercegovine, ki spadajo v skupino historično prisotnih migrantov v slovenskem prostoru in s katerimi si delimo podobni narodnostni izvor, in na drugi strani Kitajcev, z vidika historične izkušnje »mi-skupini« povsem tujih migrantov. Ti dve skupini smo še dodatno razdelili na podskupini strokovnjakov in nekvalificiranih delavcev. Pregled je prikazan v Grafu 9.

Tudi na tej točki se potrди opažanje, ki je skladno s širšo dosedanjo analizo podatkov. Slovensko javno mnenje je bolj naklonjeno priseljevanju ljudi s podobnim narodnostnim izvorom, v tem primeru migrantov iz Bosne in Hercegovine v primerjavi z migranti iz Kitajske. Nadalje pa se pokaže, da anketiranci bolj podpirajo prihod strokovnjakov – slednji bi s svojim delom predvidoma pozitivno vplivali na gospodarstvo, kulturo in splošno kakovost življenja v Sloveniji – kakor prihod nekvalificiranih delavcev. V tem kontekstu je potrebno upoštevati koncept migracijskih elit, ki je v temelju

manj »problematičen«, saj migracije ekspertov podpirajo tako segmentirane ekonomske politike kot tudi dobršen del javnosti. Oboji v njih vidijo jasne ekonomske koristi. Na drugi strani pa so nekvalificirani migranti v analizah javnega mnenja, medijskih diskurzih in populističnih politikah obeleženi s sintagmami »grožnje državi blaginje«, »jemanja služb domačemu prebivalstvu« (glej: Kralj, 2011; Zavrtnik, 2011). V obeh primerih je ključen utilitaristični vidik politik, ki hkrati ostro razlikuje manualne migrante od »možganov«. Ne glede na to, kako pomemben dejavnik je pri stališčih javnosti narodnostni izvor, vendarle ugotavljamo, da je z vključitvijo dimenzije strokovnega znanja javno mnenje bolj naklonjeno strokovnjakom, tudi s Kitajske, kot pa nekvalificiranim delavcem iz Bosne in Hercegovine.

Graf 9: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE STROKOVNJAKOM IN NEKVALIFICIRANIM DELAVCEM IZ BIH IN KITajsKE?

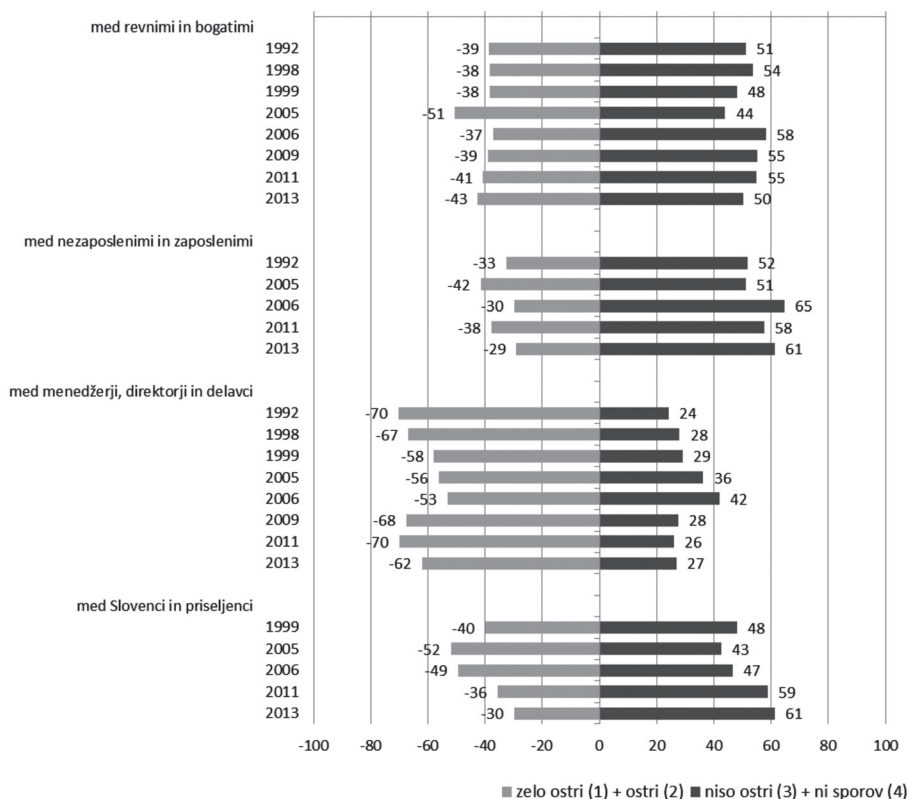
Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Na to vprašanje nadalje navezujemo premislek o zaznavah družbenih neenakosti med anketiranci. Iz podatkov SJM smo osamili štiri dimenzije, ki poleg odnosa med migranti in domačimi prebivalci vključujejo druge potencialno konfliktno odnose z veliko možnostjo prenosa konflikta na imaginarno relacijo migrant/domačin, tujec/Slovenec: gre za relacije revni-bogati, zaposleni-nezaposleni, delavci-direktorji in menedžerji. Anketirani odnosov med revnimi in bogatimi – razen manjšega nihljava v letu 2005 – ne zaznavajo kot izrazito konfliktnih (ves čas se deleži gibljejo med 38 in 43%), je pa zadnja meritev (2013) potrdila kontinuiran trend večanja deležev, kar nakazuje, da se percepcija sporov med elito in revnimi v javnem mnenju utrjuje.

Veliko večja dinamika se kaže pri merjenju konfliktnosti med nezaposlenimi in zaposlenimi, kjer se deleži gibljejo med 29 in 42%, kar jasno nakazuje, da je znotraj »zaposlitvenega okolja« čutiti napetosti. Te se v naslednjem koraku pokažejo pri zaznavanju konfliktov med menedžerji, direktorji in delavci, kjer lahko opazimo tudi vpliv globalne ekonomske krize, saj se

stališče o sporih med skupinama v letih 2009 in 2011 zaostri, v letu 2013 pa se začne počasi umirjati oz. vračati na raven pred letom 2006. Najbolj optimističen podatek v tem sklopu je z vidika naše analize razmerje med Slovenci in priseljenci, kjer so v zadnjih meritvah vidne spremembe v zaznavanju konfliktov, in sicer v smeri zmanjševanja.

Graf 10: KAKO OSTRI SO PO VAŠI OCENI V SLOVENIJI SPORI IN KONFLIKTI MED NAVEDENIMI SKUPINAMI?

Vir: Slovensko javno mnenje 1992–2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Podatki nas navajajo k sklepu, da na splošno družbeno klimo glede tenzij med posameznimi diametralnimi skupinami bolj vpliva ekonomska kot pa begunska kriza, saj so premiki bolj intenzivni med skupinami, ki so tako ali drugače povezane z gospodarstvom oziroma z izključevanjem iz sfere dela, zaposlitve in odhodka. Anketirani tako za pomembnejše jemljejo tiste konflikte, pri katerih so delno soudeleženi (vodstva podjetij–delavci, nezaposleni–zaposleni), kot pa tiste, ki so v veliki meri posledica slabih politik in poudarjenih družbenih konstrukcij sovražnosti do drugega.

Sklep

Temeljna relacija v besedilu obravnava pojavljanje družbenih kriz in posledično zaznave in odzive javnega mnenja na krize. Za vsebinsko torišče smo izpostavili stališča javnosti do sodobnih migracij, pri čemer migracije kontekstualiziramo kot historično stalnico, v sodobnosti pa nas zanima perspektiva trajnostne transformacije družb, ki vključuje obravnavo migracij v optiki razvojnih razlik in družbenih neenakosti med svetovnimi regijami. Migracije so tradicionalen, to je zgodovinsko ponavljajoč se proces, ki ga največkrat poganjajo velike socialne, politične in ekonomske razlike med svetovnimi regijami. Mednarodne migracije je na globalni ravni potrebno razumeti kot tiste procese, ki vzpostavljajo bolj uravnotežene, trajnostne odnose med svetovnimi regijami. Zaradi velike »obteženosti« stališč do migracij z emocionalno komponento – vezano na relacijo izključevanja med »našo kulturo« in kulturno »Drugim« – pa ta vidik velikokrat ni ustrezno upoštevan, prej je popolnoma spregledan. Sodobne migracije že nekaj časa tudi v slovenski prostor vnašajo dimenzijo globalnih procesov, eden takih aktualnejših se je pokazal v luči tranzitnih migracij po t.i. Balkanski poti, ki je v zaznavah javnosti ter – kar je ključnega pomena – v odzivih javnih politik prepoznan predvsem po oznaki »begunska kriza«.

V analizi empiričnih podatkov smo opazovali družbene krize, za katere predvidevamo, da javnost poenotijo v dokaj monolitni poziciji naproti migrantu kot »Drugemu«. Analiza podatkov SJM je pokazala, da se javno mnenje nedvomno odziva na različne družbene krize oziroma da krize značilno modelirajo stališča javnosti, pri tem pa se v odnosu do migrantov drugače prezentirata t.i. migracijska (2000/2001) in begunska kriza (2015) v primerjavi z gospodarsko krizo (2008).

Javno mnenje dosledno sledi ali se pokriva s cikli kriz, pri tem pa so odnos do migrantov in percepcije migracij neposredno povezani z večjo prisotnostjo migrantov v družbi, »na naši zemlji«, na »naših mejah«. Povedano z drugega zornega kota: ko javne politike zaznajo in odreagirajo na povečano prisotnost migrantov/beguncev z moralnimi panikami in prispevajo k vzpostavljanju »krizne situacije«, se javno mnenje odzove skladno s posredovano konfliktno predstavo. Ugotavljamo, da je javno mnenje sinhronizirano s političnimi zaznavami migracij kot kriznih dogodkov, pri tem pa je kontekstualno ključen dejavnik meja: zaznava t.i. ilegalnih migrantov (ali povečanega števila beguncev) na meji, prehodi in prihodi beguncev prek ozemlja, upravičenost vstopov ipd.

Potrjuje se domneva, da cikličnost kriz, tako migracijskih kot drugih družbenih kriz, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. S tega vidika gre pojasnjevati manjši vpliv

gospodarske krize. Empirični podatki kažejo, da recesija sama po sebi ni zaostрила protimigracijskih stališč, saj so le-ta precej ostreje izražena (večji delež javnosti je uperjen proti migrantom/ne podpira migrantov) v merjenjih 2002 in 2016. Empirične evidence kažejo, da je na javno mnenje precej bolj vplivala begunska kot ekonomska kriza, a je na tej točki potrebno večplastno branje. Odziv javnosti pri gospodarski krizi ni nujno neposredno uperjen proti migrantom, vsaj ne kot izključnim naslovnikom, saj je ta vloga dodeljena prvenstveno elitam, medtem ko so migranti zaznani predvsem kot grožnja »našim« vrednotam in kulturi. Hkrati pa ne smemo spregledati drugih odzivov na ekonomsko krizo, to je zlasti procesov skorajda sinhronega vzpona populističnih desnih strank širom Evrope. Protimigracijska stališča je potrebno odčitati v delovanju strank desnega političnega spektra in gibanjih, ki tujca/migranta trdno postavijo v središče družbenih paranoj.

Podatki tudi kažejo, da percepcije javnosti prvenstveno sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije še dodatno utrjujejo. Javno mnenje nedoumno klasificira in segmentira migrante, pri tem pa sledi kriterijem kulturne podobnosti (odprti smo do migrantov s podobnim narodnostim izvorom), ekonomskih interesov (upravičenost za deficitarna področja, preference do visoko kvalificiranih naproti manualnim delavcem) in humanitarnosti (preganjanje kot upravičen vzrok begunskega statusa naproti »zgolj« ekonomskim migrantom). Sinhronost politik in odzivov javnega mnenja ne preseneča, prej nasprotno, sporoča nam, da so utrjene (migracijske, begunske) politike uspešno socializirane in utrjene v širši javnosti.

Podatki SJM v splošnem potrjujejo trend deklarativne odprtosti do migrantov – s pomembnimi diferencami: javno mnenje izraža največjo odprtost/sprejemanje do tistih, ki jih skorajda ni, ali do tistih, »ki jih že dovolj dobro poznamo«. Nadalje, zadržani smo do »ekonomskih migrantov« in bolj podporni do beguncev, ki (dejansko) bežijo pred preganjanjem v lastnih državah. Ključnega pomena pri oblikovanju odnosa do beguncev je »urejen status«. Javno mnenje močno razlikuje med t.i. ilegalnimi migranti in pravnimi begunci, pri čemer pokaže precejšnjo naklonjenost do tistih, ki jih prepozna kot prave begunce, in odklonilno stališče do tistih, ki se v to kategorijo ne uvrstijo.

Vendarle gre dodati, da navkljub jasnim intervencijam migracijskih kriz ne gre trditi, da se javno mnenje dosledno in večinsko izreka proti migrantom. Vsaj dva trenda kažeta na drugačno interpretacijo: prvi je jasno segmentiranje, ki migrante razlikuje glede na kategorizacije ekonomske in humanitarne upravičenosti (podpora določenim kategorijam migrantom ni vprašljiva), drugi pa je temeljna značilnost javnega mnenja v obdobju od 2002 do 2016, ki kaže prej na močno razdeljeno javnost kot na enoznačna

protimigracijska stališča. Tovrstne polarizacije pa so tudi sicer značilne pri javnih tematikah z velikim »konfliktnim potencialom« za javnost, med katere sodijo tako migracijska vprašanja kot, denimo, tudi trajnostni razvoj (glej podrobneje: Kos, 2012). Tako aktualna begunska kriza iz leta 2015 v slovenskem javnem mnenju ne nakaže večinskega nasprotovanja migrantom, pokaže pa polariziranost. Nekoliko daljše perspektiva (merjenja od 2002 naprej) pokaže, da je javno mnenje na deklarativni ravni relativno odprto do migracij, da pa postane precej bolj zadržano, ko se begunci pojavijo na domači meji. Pričakovati gre, da se bodo porazdelitve javnosti ob prihodnjih merjenjih gibale skladno z večjo ali manjšo »prisotnostjo beguncev na meji« kot ključno referenčno točko (ne)podpore. Ne nazadnje bo potrebno v tej perspektivi brati tudi nekatere izražene razlike v percepcijah o vlogi migrantov v novih družbah, ki se kažejo med državami ostrega zunanjega roba Evropske unije, to je predvsem tistimi, ki so tvorile ožičen koridor na balkanski poti, in državami evropskega centra.

LITERATURA

- Anderson, Benedict (2007): *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Brochmann, Grete, Tomas Hammar (1999): *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Brochmann, Grete (1999): Introduction. *Mechanisms of immigration control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Castels, Stephen in J. Mark Miller (2009): *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. 4th ed. The Guilford Press. New York - London.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993): *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.
- Falle Zorman, Rebeka in Živa Broder (2016): *Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje*. Dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=093440383715033&rec=1&sid=1> (1. 2. 2017).
- Geddes, Andrew (2000): *Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Goldin, Ian, Geoffrey Cameron in Meera Balarajan (2012): *Exceptional People: How Migration Shaped our World and Will Define our Future* (ur. Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan): Princeton and Oxford: Princeton University press.
- Hass, de Hein (2008): *The Myth of Invasion: the Inconvenient Realities of African Migration to Europe*. *Third World Quarterly*, 29 (7): 1305-1322.
- Hatton, Tymohty J. (2016): *Migration and Public Opinion*, *Economic Policy*. CEPR. CESifo. Sciences Po., 207-246. Dostopno preko <http://economicpolicy.oxford-journals.org> (24. 10. 2016).
- Husbands, Christopher C. (1994): *Crisis of National Identity as the 'New Moral Panics': Political Agenda Setting About Definitions of Nationhood*. *New Community*: 191-206/20.

- King, Russell (2010): *The atlas of Human Migration. Global Patterns of People on the Move*. London: Earthscan.
- Kogovšek Šalomon, Neža in Veronika Bajt, ur. (2015): *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kos, Drago (2004): Tri ravni trajnostnega razvoja. *Teorija in praksa*, 41 (1-2): 332-339.
- Kos, Drago (2012): Sustainable Development: Implementing Utopia? *Sociologija*, Vol. LIV (2012), N° 1.
- Kozinc, Nina (2015): Begunci dobrodošli (tematski blok), *Časopis za kritiko znanosti*. (ur. Nina Kozinc): št. 262.
- Kralj, Ana (2008): Nepovabljeni. Globalizacija, nacionalizem in migracije. Koper. Univerzitetna založba Annales.
- Kralj, Ana (2011): Ekonomske migracije in delavci migranti v ogledalu javnega mnenja. *Annales. Ser. hist. sociol.*, 2: 285-296.
- Lipovec Čebtron, Uršula in Jelka Zorn (2016): Avtonomija in nadzor migracij v evropskih »tamponskih conah«. *Dve Domovini / Two Homelands*, (43): 61-75.
- Lipovec Čebtron, Uršula in Sara Pistotnik, ur. (2016): Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 264.
- Mezzadra, Sandro (2011): *The Gaze of Autonomy. Capitalism, Migration and Social Struggles*. V Squire, Vicki: *The Contested Politics of Mobility: Borderzones and Irregularity*, 121-142, London: Routledge.
- Pajnik, Mojca, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorčič (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca in Simona Zavratnik Zimic, ur. (2003): *Migracije - globalizacija - Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2015): *Migration in the Mirror of Mediatized Anti-politics* (ur. Neža Kogovšek Šalomon, Veronika Bajt): *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2017): Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. *Dve domovini/Two Homelands*, 45: 169-184.
- Papadopoulus, Dimitris; Vassilis S. Tsianos (2013): *After Citizenship: Autonomy of Migration, Organisational Ontology and Mobile Commons*. *Citizenship Studies* 17 (2): 178-196.
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti (2001), št. 1, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti (2003), št. 2, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Vertovec, Steven, ur. (1999): *Migration and Social Cohesion*. Northampton: An Elgar Reference Collection, Cheltenham.
- Zavratnik Zimic, Simona, Ana Kralj, Zorana Medarič in Blaž Simčič (2008): *Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«*. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Zavratnik Zimic, Simona (2003): *Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države Schengenske periferije*, (ur. Mojca Pajnik, Simona Zavratnik Zimic): *Migracije - globalizacija - Evropska unija*, Ljubljana: 15-41. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Zavratnik, Simona (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. Dve domovini/ Two Homelands, 33: 55–71.

Zavratnik, Simona in Sanja Cukut-Krilić (2016): Destinacija: Evropa: pot: od schengenske "e-meje" do rezalnih žic. V: Časopis za kritiko znanosti, 264: 258–260.

VIRI

Kurdija, Slavko in skupina (2006): Slovensko javno mnenje 2006/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm061/> (1. 12. 2016).

— (2008): Slovensko javno mnenje 2008/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm082/> (1. 12. 2016).

— (2010): Slovensko javno mnenje 2010/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm10/> (1. 12. 2016).

— (2012): Slovensko javno mnenje 2012/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm122/> (1. 12. 2016).

— (2014): Slovensko javno mnenje 2014/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: interno gradivo.

— (2016): Slovensko javno mnenje 2016/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: interno gradivo.

Toš, Niko in skupina (2002): Slovensko javno mnenje 2002/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm022/> (1. december 2016).

— (2004): Slovensko javno mnenje 2004/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm042/> (1. december 2016).